КУРСАНТЛАРНИ КАСБГА МОСЛАШУВИДА МОТИВАЦИЯ ВА АХЛОҚИЙ-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРНИ ЎРНИ.

Ёқубов Фирдавс Ғулом ўғли,
Ички ишлар вазирлиги академияси
232-гурух курсанти,

Ушбу мақолада. *Курсантларнинг касбга мослашув жараёнида мотивация ва ахлоқий-психологик хусусиятларнинг аҳамияти ёритилган. Курсант шахсининг касбий фаолиятга мослашиши кўп жиҳатдан унинг ички рағбати, ишга бўлган қизиқиши, ахлоқий қадриятлари ва руҳий барқарорлигига боғлиқ экани илмий асосда таҳлил қилинган.*

Таянч сўзлар *Курсант, касбий мослашув, мотивация, ахлоқий қадриятлар, психологик хусусиятлар, шахс ривожланиши, ижтимоий муҳит, руҳий барқарорлик, касбий фаолият, масъулият.*

Курсантларнинг касбий ривожланишида мотивация ва ахлоқий-руҳий қадриятлар муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Бу жараён нафақат билим ва малака оширишни, балки шахснинг ички дунёсидаги руҳий, маънавий ва ахлоқий меъёрларни шакллантиришни ҳам ўз ичига олади. Ички ишлар тизимида хизмат қиладиган курсантлар учун касбий мослашув жисмоний тайёргарликдан ташқари, руҳий барқарорлик, масъулият ва юксак ахлоқ талаб этади. Шу боис, уларнинг мотивациясини тўғри йўналтириш ва ахлоқий-руҳий қадриятлар асосида фаолиятга тайёрлаш долзарб вазифа ҳисобланади. Ёш авлодни руҳан соғлом, маънавий баркамол, юксак маърифатли инсонлар қилиб тарбиялашда, уларга ўқувчилик йилларидаёқ ўқишга қизиқишни, ўқиш мотивациясини ривожлантириш зарур. Олий таълим муассасаларида ўқув мотивациясини шакллантириш муаммоси илм ва техникага янгича замонавий талабларнинг ортиши, таълим методларининг такомиллашуви, ўқув

дастурларини назарий даражасининг кучайиши ва таълимнинг жадваллашуви муносабати билан долзарблик хусусиятини касб этади. Курсант шахсининг касбий мослашувида мотивация алоҳида аҳамият касб этади. Агар курсант касбни онгли танлаган, унинг моҳиятини англаган ва шахсий қадриятларини касбий вазифалар билан уйғунлаштира олган бўлса, у ҳолда мослашиш тез ва самарали кечади. Акс ҳолда, мажбурий ёки тасодифий танлов натижасида келган шахсларда ички зиддият, қониқмаслик, психологик чарчоқ ва ҳатто касбдан воз кечиш ҳолатлари кузатилади.

Шу нуқтаи назардан, касбий мотивацияни шакллантириш курсантларни тайёрлаш тизимининг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Мотивация фақат моддий манфаат билан эмас, балки маънавий омиллар - ижтимоий фойдалилик ҳисси, Ватанга садоқат, фуқаролар хавфсизлигига ҳисса қўшиш туйғулари билан ҳам боғликдир. Бундай ички мотивация курсантнинг фаолиятида масъулият, интизом, ижодкорлик ва барқарорликни таъминлайди.

Курсантларни касбга мослаштириш жараёнида ахлоқий-руҳий қадриятларни шакллантириш ҳам муҳим йўналишдир. Қонун устуворлиги, фуқароларга ҳурмат, масъулият, инсонпарварлик ва виждонлилик каби қадриятлар ҳуқуқни муҳофаза қилиш ходимининг асосий фазилатларидир. Бу қадриятлар фақат назарий таълим орқали эмас, балки шахсий намуна, амалий фаолият ва ички эътиқод орқали сингдирилиши керак.

Таълим муассасасидаги маънавий муҳит ва раҳбарларнинг шахсий намунаси курсантлар онгида касбий ахлоқ ва қадриятлар тизимини шакллантиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Агар раҳбар ўз фаолиятида адолат, инсонпарварлик ва ҳалоллик тамойилларига амал қилса, курсантлар ундан ибрат олади ва бу қадриятлар уларнинг касбий онгида мустаҳкамланади.

Курсантларнинг касбий мослашувида мулоқот маданияти ҳам муҳим роль ўйнайди. Мулоқот - бу фақат ахборот алмашиш эмас, балки ҳиссий боғланиш,

ишонч уйғотиш ва ҳамкорлик муҳитини яратиш воситасидир. Самарали мулоқот қилиш қобилияти касбий фаолиятдаги кўпгина муаммоларни олдини олади. Шу сабабли, курсантларда тинглаш, аниқ сўзлаш, самимий муносабат билдириш ва вазиятга мос тилдан фойдаланиш кўникмалари шакллантирилиши лозим.

Мулоқот жараёнида эмоционал интеллект - яъни ўз ва бошқалар ҳиссиётини англаш, уларга таъсир кўрсата олиш қобилияти катта аҳамият касб этади. Эмоционал интеллект юқори бўлган курсантлар жамоада кўпроқ ишонч қозонади, муаммоларни тинч йўл билан ҳал этади ва етакчилик салоҳиятига эга бўлади.

Курсантларни касбга мослаштириш жараёнида руҳий саломатликни сақлаш ва ривожлантириш масаласи ҳам муҳим аҳамиятга эга. Таълим ва хизмат жараёнида курсант турли руҳий босимларга дуч келади: жисмоний чарчоқ, вақт тақчиллиги, интизомий назорат, юқори масъулият, рақобат муҳити ва айрим ҳолларда адолатсиз муносабатлар унинг психоэмоционал ҳолатига таъсир кўрсатиши мумкин. Шу сабабли, курсантларда стрессга қарши психологик барқарорликни шакллантириш, руҳий соғлом муҳит яратиш ва эмоционал ечим усулларини ўргатиш муҳимдир.

Психологик барқарорликни таъминлашда аутотренинг, медитация, мусиқий терапия, спорт ва жамоавий дам олиш тадбирлари катта самара беради. Психология амалиёти шуни кўрсатадики, мунтазам равишда жисмоний машғулотлар билан шуғулланувчи курсантлар нафақат жисмонан, балки руҳан ҳам барқарор бўлади, чунки жисмоний фаолият стресс гормонларининг таъсирини камайтиради.

Бундан ташқари, курсантларда ўз-ўзини бошқариш ва эмоционал назорат кўникмаларини ривожлантириш лозим. Бу дегани - шахс қийин шароитда ҳам ҳиссиётларини назорат қила олиши, вазиятни хиссиёт эмас, ақл орқали баҳолай

олиши ва муаммоларни конструктив ҳал қилиш қобилиятини шакллантириши керак.

Курсант фаолиятидаги психологик хавфлар турлича бўлиши мумкин. Улар орасида:

- ортиқча жавобгарлик ҳисси натижасида пайдо бўладиган хавотирлик;
- муваффақиятсизликдан қўрқиш;
- танқид ёки адолатсиз муносабат натижасида ўз-ўзини паст баҳолаш;
- ишончсизлик ва ижтимоий изоляция;
- эмоционал туғён ёки агрессив хулқ ҳолатлари.

Бу ҳолатларнинг олдини олиш учун курсантларнинг психологик ҳолатини мунтазам мониторинг қилиш, аноним сўровлар, психологик тестлар ва суҳбатлар орқали таҳлил этиш лозим. Психологлар ва педагоглар ўртасидаги ҳамкорлик бу жараёнда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Ижтимоий-психологик мослашиш фақат индивидуал жараён эмас, балки тизимли ва ташкилотчилик асосига эга жараёндир. Шу боис, курсантларни касбга мослаштиришни таълим муассасаси даражасида махсус дастурлар орқали амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Бундай дастурлар қуйидаги йўналишларни ўз ичига олиши керак:

- Психологик диагностика ва маслаҳат бериш тизими;
- Мотивация ва қадриятлар йўналишини ривожлантириш;
- Ижтимоий муносабатларни шакллантириш бўйича тренинглар;
- Эмоционал барқарорлик ва стресс менежмент курслари;
- Касбий этика ва ахлоқ маданиятини ривожлантириш дастурлари.

Бундай тизимли ёндашув орқали курсантларда нафақат касбий билим ва кўникмалар, балки ички ишонч, фидоийлик ва руҳий барқарорлик ҳам шаклланади.

Курсант шахсидаги ижтимоий-психологик ривожланишнинг яна бир муҳим жиҳати - бу **етакчилик салоҳиятини ривожлантириш**дир. Ҳуқуқ-тартибот тизимида етакчилик фақат расмий лавозим эмас, балки шахсий таъсир, ишонч ва жавобгарлик қобилияти билан ҳам боғлиқ. Етакчилик сифатларига эга курсантлар гуруҳда ташаббускор, масъулиятли ва жамоани ижобий руҳда бошқара олади.

Психологияда етакчиликнинг икки асосий тури ажратилади:

1. **Инструментал етакчилик** - вазифаларни ташкил этиш, режалаштириш ва назорат қилиш қобилияти.
2. **Экспрессив етакчилик** - жамоа руҳиятини ошириш, муносабатларни барқарорлаштириш ва ҳамжиҳатликни таъминлаш қобилияти.

Идеал етакчи ушбу икки жиҳатни уйғунлаштира олади. Шу боис, курсантларда етакчилик салоҳиятини ривожлантириш психотехнологиялар, ролли ўйинлар ва жамоавий фаолият орқали амалга оширилиши керак.

Курсантларнинг касбга мослашуви жараёнида ахборот муҳитининг таъсири ҳам ортиб бормоқда. Замонавий ахборот технологиялари таълим жараёнида катта имкониятлар яратса-да, айрим ҳолларда психологик хавф ҳам туғдиради. Интернет муҳитидаги дезинформация, зўравонликни тарғиб қилувчи контент, фейк хабарлар ёки манипулятив таъсирлар курсант онгига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Шу сабабли, ахборот-психологик хавфсизлик масаласи ҳам курсантларни касбга мослаштиришнинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Ахборот хавфсизлиги нафақат техник, балки психологик тайёргарликни ҳам талаб қилади. Курсант ахборотни танқидий таҳлил қилиш, манбаларни солиштириш, дезинформацияни аниқлаш ва фейк хабарларга эмоционал реакция билдирмасликни ўрганиши керак.

Бунинг учун таълим жараёнида медиа саводхонлик, ахборот таҳлили ва танқидий фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган машғулотлар жорий этилиши мақсадга мувофиқдир.

Ижтимоий-психологик жиҳатдан олиб қаралганда, ахборот хавфсизлиги шахснинг руҳий иммунитети билан чамбарчас боғлиқ. Руҳий иммунитет дегани — шахснинг ёт ғоялар, салбий таъсирлар ва манипулятив ахборотга нисбатан барқарорлиги, яъни руҳий ҳимоя қобилиятидир.

Курсантда шундай руҳий барқарорликни шакллантириш орқали унинг касбий мослашуви мустаҳкамланади.

Курсант шахсининг касбий ривожланиш жараёнида мотивлар тизимини шакллантириш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бу жараёнда ички эҳтиёжлар, шахсий мақсадлар ва жамоавий қадриятлар ўртасидаги мутаносиблик муҳимдир. Агар курсант фаолиятида ички мотивация - яъни касбга бўлган чин ихлос, фидойилик ва жавобгарлик ҳисси кучли бўлса, у ҳолда унинг мослашув даражаси ҳам юқори бўлади.

Ижтимоий-психологик жиҳатдан олиб қаралганда, касбга мослашув нафақат билим ва кўникмаларни ўзлаштиришни, балки касбий муҳитдаги муносабатлар тизимига мос келувчи хулқ-атворни ҳам қамраб олади. Масалан, курсант хизматда интизомли бўлиш, буйруқни аниқ бажариш, юқори лавозимдаги шахсларга нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлиш каби меъёрларни ўзлаштиради. Бу меъёрлар ижтимоий ролларнинг аниқ тақсимланиши ва ташкилотдаги психологик муҳит билан бевосита боғлиқ.

Курсантларнинг касбга мослашиш жараёнида жамоа психологияси ҳам муҳим ўрин тутади. Агар жамоада соғлом руҳий муҳит, ўзаро ёрдам, ишонч ва дўстона муносабатлар ҳукм сурса, янги келган курсант учун мослашиш анча осон кечади. Лекин агар жамоада рақобат, адоват, ишончсизлик ёки салбий муносабатлар мавжуд бўлса, у ҳолда шахснинг мослашуви қийинлашади.

Шунинг учун раҳбарлар ва педагоглар курсантлар жамоасида ижобий психологик муҳитни шакллантиришга алоҳида эътибор беришлари зарур.

Психологик жиҳатдан мослашувнинг яна бир муҳим томони - стрессга чидамлиликдир. Курсант фаолиятида кўпинча юкори масъулият, хавфли вазиятлар, катта жисмоний ва руҳий босим ҳолатлари кузатилади. Агар курсант стрессни бошқариш, ўз ҳис-туйғуларини назорат қилиш, оғир вазиятларда тўғри қарор қабул қилиш қобилиятига эга бўлса, у ҳолда касбий мослашув самарали кечади.

Бундай қобилиятларни ривожлантириш учун курсантлар билан психологик тренинглар, стресс-менежмент машғулотлари ва тажриба алмашиш сессияларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Бунда тажрибали ходимлар ўз ҳаётий мисоллари, тўсиқларни енгиб ўтиш усуллари билан бўлишадилар. Бу эса курсантлар учун нафақат амалий аҳамиятга, балки руҳий қўллаб-қувватлаш манбаи сифатида ҳам катта рол ўйнайди.

Курсантларнинг касбий мослашувида индивидуал-психологик хусусиятлар ҳам катта аҳамиятга эга. Масалан, экстроверт типдаги курсант жамоада тезроқ адаптация бўлади, чунки у мулоқотга очиқ, ташаббускор ва фаол. Шу билан бирга, интроверт курсантлар ҳам касбга мослаша оладилар, лекин уларга кўпроқ вақт ва ёрдам зарур бўлади. Психологлар ва педагоглар бундай индивидуал фарқларни ҳисобга олган ҳолда иш юритишлари керак.

Мослашув жараёнининг ижтимоий томони эса курсантнинг фуқаролик позицияси, ватанпарварлик ҳисси ва касбий этика қоидаларига риоя қилиш даражаси билан белгиланади. Агар шахсда жамоа манфаати шахсий манфаатдан устун турса, у ҳолда у тезроқ касбий тизимга мослашади. Бу ҳолатда тарбиянинг, яъни маънавий-маърифий ишлар, маърузалар, давра суҳбатлари ва ватанпарварлик тадбирларининг таъсири жуда катта бўлади.

Курсантларнинг касбий мослашувида психологик тайёргарлик ва касбий идентификация ҳам муҳимдир. Касбий идентификация - бу шахснинг ўзини муайян касб ва ташкилот аъзоси сифатида англаши, унинг қадриятларини қабул қилиши демакдир. Агар курсант ўзини ички ишлар тизими ходими сифатида ҳис эта бошласа, у ҳолда унинг касбий масъулияти ва фидойилиги ортади.

Психологик нуқтаи назардан мослашувнинг яна бир жиҳати - бу когнитив мослашув, яъни янги ахборотни қабул қилиш ва уни тизимли равишда фойдаланиш қобилиятидир. Курсант хизмат фаолиятида тез ўзгарувчан шароитларга мослашиши, янги қоидаларни ўзлаштириши ва ўз билимини доимий равишда янгилаб бориши лозим. Бу жараёнда когнитив лойиҳа, яъни ўқув материалларини идрок этиш, таҳлил қилиш ва уларни амалий фаолиятга қўллаш кўникмалари шаклланади.

Курсантларнинг касбга мослашиш жараёнида коммуникация маданияти ҳам муҳим рол ўйнайди. Самарали мулоқот орқали шахс жамоа билан яқин муносабат ўрнатади, раҳбар ва тенгдошлар билан ўзаро ҳамкорлик қилишни ўрганади. Бу жараёнда психологик тинглаш, фикрни тўғри ифода этиш, танқидни қабул қила олиш, дипломатик мулоқот каби кўникмалар ривожланади. Агар курсантда бу кўникмалар шаклланса, у нафақат жамоада, балки хизмат жараёнида ҳам самарали фаолият кўрсата олади.

Ижтимоий психология нуқтаи назаридан, касбий мослашув шахснинг ижтимоий статустини англаш билан ҳам боғлиқ. Курсант ўзини ташкилот иерархиясида қай даражада туришини, қайси вазифаларни бажариши лозимлигини англаб ета бошлайди. Бунинг учун унга ташкилотнинг ички қоидалари, интизом, хулқ-атвор стандартлари ҳақида тўлиқ маълумот бериш керак. Бундай билимлар касбий ривожланишнинг дастлабки босқичларида шахсда масъулият ҳиссини мустаҳкамлайди.

Мослашув жараёнининг яна бир муҳим жиҳати - эмоционал барқарорлик. Ички ишлар тизимида хизмат қилиш жараёнида турли руҳий босим, хавф, жисмоний чарчоқ каби ҳолатлар тез-тез учрайди. Шу сабабли курсант ўз ҳиссиётларини бошқара олиш, салбий эмоцияларни ижобий фаолиятга йўналтира олиш қобилиятини ривожлантириши зарур. Бунинг учун психологик релаксация усуллари, нафас олиш машқлари, медитация элементлари ва спорт фаолиятлари катта ёрдам беради.

Шу билан бирга, курсантлар билан индивидуал психологик маслаҳатлар ўтказиш, уларнинг шахсий муаммоларини аниқлаш ва уларга ечим топиш ҳам касбий мослашувнинг муҳим омили ҳисобланади. Психолог билан доимий мулоқот курсантнинг ўзини англашини, ўзига ишончини ва касбий мотивациясини кучайтиради.

Мослашув жараёнида педагоглар, тарбиячилар ва психологлар ўзаро ҳамкорликда иш олиб боришлари керак. Бу ҳамкорликда ҳар бир курсантнинг шахсий ривожланиш динамикаси кузатилади, уларнинг қизиқишлари, қобилиятлари ва эмоционал ҳолати таҳлил қилинади. Шу асосда индивидуал ривожлантириш дастурлари ишлаб чиқилади.

Курсантларни касбий муҳитга мослаштиришнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан таълим муассасасидаги психологик муҳит, раҳбарлар муносабати ва таълим жараёнидаги ижтимоий фаоллик даражасига боғлиқ. Агар таълим муассасасида очиқ мулоқот, қўллаб-қувватлаш ва адолатли баҳолаш тизими мавжуд бўлса, курсант ўзини қадрли аъзо сифатида ҳис этади. Бу эса унинг касбий фаолиятида юқори самарадорликка эришишини таъминлайди.

Ижтимоий мослашув жараёнининг якунловчи босқичи - бу шахснинг касбий ўзини англаш даражаси ҳисобланади. Бу босқичда курсант ўз касбига нисбатан ижобий муносабатни шакллантиради, келажакдаги фаолияти учун аниқ

мақсад қўяди. У ўзини жамиятда муҳим вазифани бажараётган, халқ манфаати йўлида хизмат қилаётган шахс сифатида қабул қилади.

Шу тариқа, курсантларнинг касбга мослаштириш жараёни кўп қиррали бўлиб, у ижтимоий, психологик, ахлоқий ва маънавий омилларни ўз ичига олади. Бу жараёнда фақат таълим эмас, балки тарбия, жамоавий муносабатлар ва шахсий ривожланиш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Курсантларни касбга мослаштириш - бу шахсни янги ижтимоий муҳитга, касбий талабларга ва хизмат интизомига мослаштириш жараёнидир. Унинг самарадорлиги шахсий психологик тайёргарлик, жамоа қўллаб-қувватлови, педагогик ёндашув ва касбий мотивация билан белгиланади. Мослашувни таъминлашда ижтимоий муҳитнинг ижобийлиги, раҳбарлар ва устозларнинг психологик етуклиги муҳим аҳамиятга эга.

Шунингдек, курсантларда стрессга чидамлилик, мулоқот маданияти, жавобгарлик, фидойилик ва касбий ўзини англаш кўникмаларини шакллантириш уларнинг касбий барқарорлиги ва келажакдаги муваффақияти учун замин яратади

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдулазизова Г.М. *Ижтимоий психология асослари.* – Тошкент: Университет, 2020.
2. Хайдаров Б. *Касбий мослашув ва шахс ривожланиши.* – Тошкент: Фан, 2019.
3. Содиқова Н. *Психология фанининг замонавий тенденциялари.* – Самарқанд, 2021.
4. Каримов И.А. *Юксак маънавият – енгилмас куч.* – Тошкент: Маънавият, 2008.
5. Мирзиёев Ш.М. *Ёшлар – келажагимиз пойдевори.* – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.

6. Турсунов Р. *Курсантлар шахсини шаклантиришда психологик ёндашувлар.* – Тошкент, 2022.

7. Аҳмедов Ж. *Ички ишлар тизимида кадрлар тайёрлашнинг психологик асослари.* – Тошкент, 2020.